

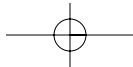
DÁVID GYULA

*Otthonunk a tudás – anyanyelven**Szabédi László emlékezete*

1959 szeptemberében – a brailai Nagysziget egyik politikai kényszermunkatáborában, Salcián voltunk – új szállítmány érkezett közénk a Duna-gátak építésére szervezett kolóniára. Az ilyesmi mindig nagy esemény, hiszen későbbben letartóztatottak is vannak közöttük, akiktől a munkatelepre menet az úton eldobált újságdarabokból összerakott-nál összefüggőbb képet tudunk alkotni magunknak arról, hogy mi is történt AZÓTA. Ebben az új szállítmányban mi, Salcián összeverődött volt bolyaisták, nagy örömmel fedeztük fel egy Deutsch Endre nevű, biológia szakot végzett kolozsvári ismerősünket, aki annak idején, még 1956-ban a kolozsvári *Igazságban* román fordításokat és apró cikkeket közöltetett. Ő mondta el teljes részletességgel, mi történt a Bolyai Egyetemmel. Ahogy ott álltunk, magunk elé meredve, a hallottakat képzeletben újraélve, a reánk ereszkedett csöndet egyszer csak a Várhegyi-perben 5 évre ítélt Nagy Benci törte meg:

– Istenem! – Most már az sincs, ahová hazamenjünk!

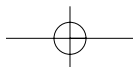
Azóta különösen, hogy az 1989-es romániai fordulat után többször és több változatban vetett hullámokat az önálló magyar egyetem létjogosultságáról és újra létrehozásának lehetőségéről, értelméről, szükségességéről való vita, nem egyszer jutott eszembe ez a jelenet, s különösképpen Benci – akkor bizonyára ösztönös – telitalálata. Őbenne akkor bizonyára annak a másfél diákévnek a hangulata támadt fel: a volt piarista rendházban berendezett Józsa Béla Diákotthon bentlakása, a diák-színjátékszók vidám hangulatú próbái, a közös kiszállások, egy-egy jó vita valamelyik előadás után vagy szemináriumon, vagy akár a diákok által kedvelt Uránia cukrászdában. Holott a Bolyai – mindezt magába foglalva is – ennél több volt: az elemi és középfokú általános ismereteken túl, amelynek fogalmai révén egy fokozatosan gazdagodó nyelvvilág (és a világra vonatkozó általános ismeretek) birtokába kerültünk, amit a Bolyain kaptunk, az a felső fokú tudás volt – anyanyelven. A Bolyai Tudományegyetem pedig – bármilyen kezdetleges fölszereltséggel, bármennyi, az akkori kolozsvári lakhatási körülményekből következő bentlakási kényelmetlenséggel, adott esetben középiskolákból toborzott vagy volt Magyar Népi Szövetség-i „érdemeikért” jutalmazott aktivistákból lett tanárokkal – az az autonóm intézmény, amely 1955–56-ra már egyre jobban megfelelt egy egyetemtól elvárható követelményeknek. A Tudásnak volt a fellegvára, itt megszerzett ismereteink birtokában onnan léphettünk ki abba a nagybetűs Életbe, amelyről sokunknak otthonról hozott s a marxista szemináriumon hallottakkal ellenkező tapasztalatai is bőven voltak, de amelyre – Adyt szavalva – inkább erőnket felajzó „zord harc”-ként tekintettünk, ahol érdemes erőnket kipróbálni.

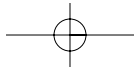

Azok a felnőttek, tanáraink a Bolyain, akik 1959 kora tavaszán szembesültek azzal az átgondolt offenzívával, amelynek célja az önálló magyar egyetem – s ezzel párhuzamosan az önálló magyar általános és középfokú oktatás – felszámolása volt, sokkal többet tudtak nálunk az Életről, s ki nem mondottan tudták azt is, amit Salcián Nagy Benci a „haza” fogalmába beleértett. Ezért szálltak szembe az agresszív Hatalommal, s próbálták feltartóztatni azt a lavinát, amely a rendszerbe betagolódott magyar intézményeket, esetünkben a Bolyai Tudományegyetemet elsodorni készült. Közéjük tartozott Szabédi László, aki ötven évvel ezelőtt az életét dobta oda, amikor mást már nem tehetett.

A költő, az esztéta, a nyelv titkainak bűvárlója életével és írói munkáival foglalkozók eléggé sok részlettel gazdagon rajzolták meg pályájának ívét. Nem akarom itt ezt most még csak dióhéjban sem összefoglalni. Egyetlen fonalat szeretnék legombolyítani: azt a folyamatot, amelyben ő az anyanyelv jogainak védelmében a szamosfalvi önpusztító tiltakozó gesztusig eljutott. Nem követem vissza ezt a fonalat az eredetig, még csak a harmincas évek transzszilvanizmus-vitáii sem [pedig igencsak csábítana a „jelszó és mítosz”-vitát kirobantó Szemlér Ferencnek egy levélbeli megjegyzése: „Kedves Laci – írja 1937. december 6-án –, ha te nyelvészeti problémákkal foglalkozol, akkor te nem »nyelvészkedel«, hanem a nyelv bölceleti alapkérdéseivel, anyanyelvünk titkaival foglalkozol.” *A Lázár utcától a Postakert utcáig* (220)], vagy – néhány évet ugorva – még csak az 1943-as *Ész és bűbáj*ból idézhető egyik-másik megállapításig sem. Csak a háború utáni első évekig, amikor, miután az itteni magyarság ismét kisebbségi sorsba került, figyelmeztető felelősséggel vette számba helyzetünket és lehetőségeinket, amikor szembesült azzal az MNSz legfelsőbb vezetése körében is uralkodó felfogással, miszerint – ahogy egy Kurkó Gyárfásnak írott 1945. december 9-i levelében utalt rá – „első feladatunk... a szocialista állam megalkotása, nemzeti jogok védelme helyett osztályharc, melynek megvívása után úgyszólván magamagától megoldódik a nemzeti kérdés” (uo. 279). Ezzel a végzetesen téves elképzeléssel szemben ő a „nemzeti önrendelkezési jog” kivívásának fontosságára próbált figyelmeztetni, amely – úgy látta – egyetlen biztosítéka „a nemzeti vagyon” megtartásának, megvédelmezésének. De idézhetnénk egy nem sokkal későbbi, Püski Sándornak írott leveléből, amelyben – az 1919-es magyar kommunista emigráció magatartására emlékeztetve – elítélte azokat, akik „mindenre, ami magyar, felfokozott gyanakvással és mindenre, ami román, kettőzött bizalommal tekint(enek), így véelve legjobban bebizonyítani azt, hogy kellő részrehajlatlanság van (bennük)” (uo. 306). S ehhez még csak egy 1946. május 17-én Jordáky Lajosnak írott levelét idézhetjük, amelyben, az önrendelkezést ismét a „nemzeti territórium” (a magyarság által birtokolt anyagi és szellemi javak összessége) iránti felelősség összefüggésében említi, mondván: „A magyarság nemzeti territóriumának, nyelvének stb., egy szóval nemzeti jellegének megőrzéséért kívánja az ilyen értelemben vett teljes egyenjogúságot, önkormányzatot, sőt önrendelkezést” (uo. 320).

Ebben az utóbb idézett mondatban a kisebbségi magyarság sorsának dimenziói már kitágulnak: Szabédi gondja a kisebbségben élő magyarság magyarként való megmaradása, anyanyelvének megőrzése.

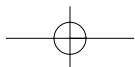

Amikor ezeket a leveleket írta, Szabédi László még közvéleményformáló politikai pozícióban volt: az MNSz második legfontosabb napilapjának, a Székelyföldre tekintő *Népi Egység*nek a főszerkesztője – sepsiszentgyörgyi lakosként. Nemcsak a Bolyai Tudományegyetemre, az eltávozott Benedek Marcell katedrájára történt meghívása, hanem minden bizonnyal az imént idézett „Cassandra-levelei”-ben kifejtett aggodalmainak, figyelmeztetéseinek visszhangtalansága is oka volt annak, hogy visszavonult az aktív politizálástól, s – a körülmények kényszerével állandó harcban – megpróbált az irodalomnak élni. Az ötvenes évek első feléből ismert szereplései a „kommunista író” meggyőződésből vállalt szerepéből következő megnyilvánulások voltak. Vállalta, hogy osztozik azokban az illúziókban, amelyekről idézett leveleiben harcostársait óvni próbálta – s görcsösen hinni akarta, hogy azok nem illúziók, hanem a megvalósulás reményével kecsgettő ígéretek.

Hogy mikor ismerte fel (és milyen mértékben) önhitető elképzeléseinek mögöttes realitását, azt bizonyára ki lehetne elemezni lépésről lépésre. Egy adott ponton túl, az a baloldali progresszióknak nevezett nemzedék, amelyiknek tagja volt, talán nem is tehetett mást, mint az eszmébe kapaszkodó illúzióit szögezte szembe az egyre nyersebb valósággal: a nemzetköziség mezében egyre nyíltabban előretörő államnacionalizmussal, az akkor még nevén nem nevezett – de a kisebbségi magyarság létét egyre nyilvánvalóbban veszélyeztető – homogenizációs törekvésekkel.

1956 „tisztító vihar”-a hozta el ennek a nemzedéknek a számára a felismerés kimondásának, a szocializmus, a kommunista eszme nevében tett ígéretek számonkérésének idejét. S az alkalom, amely Szabédi Lászlónak álláspontja – még oly korlátolt nyilvánosságú – kifejtésére lehetőséget adott, a párt központi bizottsága által kezdeményezett kétnapos „kibeszélés” Kolozsváron, 1956. szeptember 29–30-án a romániai magyar írók egy meghívott csoportjával. Ezen hangzott el az a felszólalása, amelyre az alábbiakban kissé részletesebben kitérnék (s amelyet saját, magyar nyelvű fogalmazásában csatoltak a jegyzőkönyvhöz), annak alapelvei ugyanis az 1945/46-os felfogásában gyökereznek, másrészt előremutatnak az egyetemegyesítési gyűlések során általa elmondottakra. (A felszólalás a kétnapos megbeszélés teljes jegyzőkönyvével és egyéb dokumentumokkal megjelent *Az őszinteség két napja. 1956. szeptember 29–30. Erdélyi magyar értelmiségiek 1956 őszén* címet viselő, Benkő Levente által sajtó alá rendezett kötetben (Kolozsvár, 2007, Polis Könyvkiadó, 96–104).

Szabédi kiindulópontja egyfelől a kisebbségi magyarság önrendelkezési jogának az az elve, amelynek kifejtését – az 1945/46-os körülmények vonatkozásában – már a Kurkó Gyárfáshoz és Jordáky Lajoshoz írott levelekben megtaláltuk. A különbség az, hogy 1956-ban már egy hatalomra jutott kommunista rendszerben, egy azt magának berendező román államban veti fel ugyanezeket a kérdéseket. Az alapelvek, az elvárások azonban változatlanul ugyanazok: a román államnak tudomásul kell vennie – élén a KB képviselőjében elnöklő Miron Constantinescuval szemben –, hogy olyan területek fölött rendelkezik, amelyeken „a magyar nem

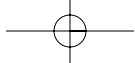
vendég, hanem gazdatárs” (*i. m.* 98); hogy a többségnek nem csak jogai vannak, hanem többségi mivoltából jövő kötelességei is („ami nekem jogom [– mármint anyanyelvem szabad használata –], az valakinek irántam való kötelessége”. *I. m.* 97), sőt az állami tisztviselők magyar nyelvismeretéről a közösségi együttélés terepére továbblépve: „az államnak kötelessége módot adni arra, hogy a román anyanyelvű gyermekek megtanulhassák a magyar nyelvet, ennek pedig egyetlen módja a magyar nyelv bevezetése bizonyos román előadási nyelvű iskolákban” (*uo.*). Nem fogadja el azt az állapotot, amelyben az Erdélybe Bukovinából, Moldvából, Munténiából, Olténiából betelepült románnak „soha senki nem magyarázza meg, hogy Erdélybe jöve, ősi magyar lakosság közé, magyar történelmi környezetbe jön...” (*i. m.* 98). Ennek a gondolatmenetnek az összefüggésében még azt is felveti, miért ne lehetne a magyar is államnyelv abban az országban, ahol minden nyolcadik-tizedik ember magyar.

Szabédi ebben a felszólalásában még ennél is tovább megy: a nyelvhasználat kérdését összekapcsolja a magyar intézmények, kulturális szervezetek kérdésével. Kimondja, hogy a magyarságnak a maga kulturális fennmaradása érdekében – a szocialista rendszer keretei között – rendelkeznie kell mindazokkal a kulturális intézményekkel, amelyekkel korábban, s amelyeket (konkrétan az Erdélyi Múzeum Egyesületre utal) államosítottak. Érvelése az adott körülmények között defenzív: az elvek szintjén kívánja sarokba szorítani a kommunista párt legfelső vezetését képviselő vitafeleit. „Ha egyenlőségjelet teszünk állami és román közé – mondja – akkor hogyan értessük meg az erdélyi magyar dolgozókkal például, hogy a felszabadulás óta végrehajtott államosítás nem jelent románosítást, hogy a magyar egyházak vagy más volt magyar testületek [...] javainak államosítása nem jelenti e javak román tulajdonba vételét?” (*i. m.* 98). Gheorghe Gheorghiu-Dej idézi (hogy szembesítse a pártfőtitkár 1946-os szavait a nyilvánvalóan ellenkező realitásokkal): „A Groza-kormány demokratikus politikája következtében az erdélyi magyar lakosság teljes jogot nyert arra [...], hogy államilag elismert és fenntartott elemi és középiskolái, valamint egyetemei legyenek [...], hogy nemzeti kultúrájának és hagyományainak fejlődése érdekében szervezkedhessék” (*i. m.* 100–101).

(Csak zárójelben szeretném most előrejelezni, hogy akkor, 1956 nyarán már készen volt az a Gheorghiu-Dej legfelsőbb irányításával kidolgozott terv, amelynek alapján néhány év múlva hozzákezdtek a még megmaradt magyar oktatási intézmények felszámolásához.

Egyelőre azonban még 1956 kora őszen vagyunk.)

S az önálló magyar intézményrendszer követelményét megfogalmazó Szabédinak még módja van arra, hogy rámutasson: „Sokan minden meggondolás nélkül, némelyek pedig nagyon is alapos meggondolás alapján kulturális elkülönülésnek vagy elkülönülésre való törekvésnek bélyegeznek minden olyan szervezeti formát vagy formakeresést, amely a hazai magyar kultúra önkörének mozgásirányait követi, annak sajátos igényeihez igazodik, melynek tehát nemzeti jellege van” (*i. m.* 101). Mindez azonban nem riasztja el attól, hogy – a magyar szellemi életet az

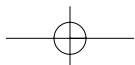

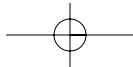
irodalomra leszűkítő (s egyesek szerint az itteni magyar írókat is „magyar nyelvű román írókká” minősítő) tendenciákkal szemben, írószövetségi és akadémiai helyzeteket, anomáliákat idézve, ki ne mondja: „...a magyar irodalom fejlődése számára egyáltalán nem közömbös kérdés, hogy van-e magyar nyelvű történettudományi, filozófiai, földrajzi, állattani, növénytani, egyszóval természettudományi irodalom”, s hogy ezek számára megvannak-e a megfelelő intézményi keretek (*i. m.* 102–103). A magyar nyelvű tudományosság és képviselői, publikációs lehetőségei iránt rendkívül szűkkeblű Román Akadémiával szemben (Szabédi egyenesen a romániai magyar tudományos élettel szembeni gáncsoskodásról beszél) „romániai magyar tudós-egyesület” létrehozása mellett érvel, tehát olyan testület mellett, amely „a jelenleginél sokkal nagyobb önmozgást” biztosítson „a magyar tudományos életnek” (*i. m.* 103).

Az intézmények sorában ezen a gyűlésen Szabédi nem foglalkozott a Bolyai Tudományegyetem – egyáltalán a magyar nyelvű felsőoktatás – problémáival, megtették azt a gyűlés más felszólalói: Szilágyi András és Asztalos István a kolozsvári Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet, illetve a Mezőgazdasági Főiskola magyar előadóival szembeni diszkriminációt, Szilágyi még a Mezőgazdasági Főiskola magyar tagozatának megszüntetését is sérelmezve, de szóba került a Bolyain megszüntetett közgazdasági karnak és a Műszaki Intézet magyar tagozatának korábbi években történt felszámolása is.

Mindezekre a Párt részben önkritikával (a szóvá tetteket bizonyos alsóbb szervekre hárítva), részben ígéretekkel és tűzoltó-intézkedésekkel válaszolt, hogy aztán a magyar forradalom leverése után beinduljon Romániában is az a megtorlás-hullám, amelynek egyik célja épp az volt, hogy a pártvezetés önmaga számára „bizonyítékokat” kreáljon arra, hogy a Bolyai Egyetemet és általában az önálló magyar iskolarendszert mint „a nacionalizmus veszélyes tűzfészket” felszámolja. A törekvés különben nem volt újkeletű: már egy 1955. január 30-án közzétett KB-határozat értelmében felszámolták a magyar nyelvű műszaki iskolákat és mesteriskolákat, egy 1956. július 20-án kiadott, „az általános oktatás javítását” célzó rendelet pedig előírta: „A több nemzetiségű vidékeken és helységeken román és kisebbségi tagozatokkal, illetve osztályokkal rendelkező iskolákat kell létesíteni” (idézi Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, 1999, Státus Könyvkiadó, 201).

Amikor tehát Szabédi még a „gazdatárs”-szemlélet alapján érvelt a magyar intézményhálózat létjogosultsága mellett, a román oktatási szervek számára már Gheorghiu-Dejnek egy másik „iránymutatása” volt érvényben, az, amit 1959 februárjában (egyébként egy 1916-os Lenin-cikket idézve) így fogalmazott meg: „Az oktatásügyben a nemzetek egyesítésére kell törekednünk, hogy az iskola előkészítse azt, ami az életben megvalósul.” „...arra kell törekedni, hogy minden egyes helységben valamennyi nemzetiség gyermekei egységes iskolákban együtt tanuljanak, hogy valamennyi nemzetiség munkásai közösen folytassák a proletár iskolapolitikát” (idézi Nagy György: *Halálos ítélet – vétlen vádlottra. Erdélyi Figyelő*, 1990/12).

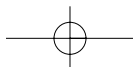
A román kommunista hatalomnak, a magyar forradalom leverése után beindult romániai megtorláshullám „érveivel”, politikai perek tucatjával „támogatva”, 1959-re sikerült beérlelnie az időt a Bolyai Tudományegyetem felszámolására.

Az „egyesítés” előkészítésének és lefolyásának részletei ismertek – ezeket nem szeretném most elismételni. Felidézném viszont Szabédi Lászlónak az egyesítés témájában tartott egyik nagygyűlésen az Egyetemiek Házában elhangzott felszólalását, amelynek előre megírt szövege saját megfogalmazásában fennmaradt a Szabédi-hagyatékban (közölte Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék. Szabédi László és a történelem*. Budapest, 1999, Balassi Kiadó, 162–166. A további idézetek, külön megjelölés nélkül, ebből a szövegből valók).

Szabédi alapállása korábbi állásfoglalásaitól alapvetően különböző – „kényszer”-helyzetben is ugyanaz, mint amit az előbbiekből már ismerünk: az egyetemet „az anyanyelven való művelődés lehetőségének” eszközöként tekinti. Sőt, hozzászólása legnagyobb részében – előre kijelölve arra (amint erre vonatkozólag az események egyik koronatanújától, Tompa Istvántól, a Történelmi Pártbizottság akkori propagandatitkárától ismerünk adatokat. Vö: *Hogyan történhetett?* Kv., 1995, 217–230), hogy az egyesítés mellett érveljen – a Bolyai Tudományegyetem tizennégy éves múltjáról beszélt, arról az időről, amelynek „a hazai és külföldi sajtóban, a párt-sajtóban és a haladó erők sajtójában 14 éves roppant gazdag és teljesen egyértelmű irodalma van”. Ez az egyetem – fűzte tovább gondolatmenetét – megtestesítője volt „az erdélyi magyar lakosság azon jogának [...], hogy államilag elismert és fenntartott elemi és középiskolái, valamint egyetemei legyenek”, és hangot adott a „becsületes emberek” ama „aggodalmának”, „...hogyan vajon az önálló magyar egyetem eltűnése nem jelenti-e a magyar nemzetiségű dolgozók érdekeinek megcsorbulását?”

Felszólalásának ez a része tehát még ebben a megszorongatott állapotában is (a Dobai-perbe belekevert és a securitate által folyamatosan zaklatott Szabédi helyzettel más összefüggésben bővebben foglalkoztam) cáfolata volt annak a hivatalos – és az adott gyűlésen Ceaușescu által már ki is mondott – beállításnak, miszerint a Bolyai Tudományegyetem létrehozása hiba lett volna, a párt oktatáspolitikájának olyan tévedése, amelyet – ezzel a „nacionalista tűzfészek”-kel szemben – minél hamarabb és minél gyökeresebben jóvá kell tenni. Sőt ezzel a beállítással szembe forduló apológia, amelynek során Szabédi még arra is sort kerített, hogy felidézze azt a helyzetet, amikor Kolozsvárt csak román egyetem volt, „amely nem biztosította az anyanyelven való tanulás lehetőségét a magyar nemzetiségű hallgatóknak”.

A felszólalás másik részében Szabédinak már rá kell térnie arra, amit „feladatul” kapott: beszélnie kell: az „új egyetem”-ről. Csakhogy annak, amit mond, van egy a szavakon túli olvasata is. Egy olyan modellt körvonalaz, amelytől tulajdonképpen a romániai magyarság korábban említett jogának „magasabb fokon reprodukált” érvényesítését várja el, amely egyetemi modellben „valójában a Bolyai Egyetem második kiadását” szeretné látni, olyan egyetemet, amely „magasabb fokon reprodukálja” mind az erdélyi román dolgozók egyetemét, mind az erdélyi magyar dolgozók egyetemét, „amelyben az anyanyelven való művelődés

lehetőségét az eddiginél kielégítőbb mértékben egészíti ki az országos érintkezési nyelv, a román nyelv elsajátításának lehetősége”. Egy olyan egyetemről beszél, amely a „közösködés” eredményeként – *horribile dictu* – még arra is lehetőséget, feltételeket teremt, hogy a román hallgatók megtanuljanak magyarul, s a nyelvtudás révén közelebb kerüljenek a velük együtt élő magyarok kultúrájához. Még ebben a helyzetben sincs szó tehát az anyanyelven való felsőfokú tudás megszerzésének, a művelődés lehetőségének a feladásáról.

Kántor Lajos, ezt a felszólalást kommentálva, felteszi a kérdést: „Vajon nem hasonlóan jár-e el [Szabédi], mint az előző években azok az MNSz-es vezetők, akik a román hivatalosságok elvárásainak tettek eleget és (Sz. L. szavai szerint) álompénzen adták el a jövőt...” (i. m. 166). Nem értek egyet ennek a felszólalásnak a „naivul internacionalista és dogmatikus”, „önbolondító” minősítésével. Ez a felszólalás az adott – ismétlem: megszorongatott – helyzetben, amelyet mint annak a gyűlésnek egyik résztvevője, Láng Gusztáv „a dühroham határán kiabáló Ceaușescu, s a rémült, tehetetlen Szabédi László” (Kántor: *I. m.* 167) képét felelevenítve jellemez, olyan program volt az „új egyetem” számára, amelynek ahhoz, hogy megfeleljen, még a mai, „multikulturálissá” felcímkezett Babeș-Bolyai Egyetemnek is bőven volna tennivalója.

Hispánia, Hispánia